

پوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نامه‌ها، اسناد و عکسهای تاریخی

- پنج نامه از ناصرالدین شاه / محمد گلبن
- دکتر مصدق و منابع انتخابات / غلامعلی مصدق
- نگاهی دوباره به روابط فروزانفر و مصدق / علی میرانصاری
- نامه‌ای از افغانستان / کاتی گانن / خجسته کیهان

پنج نامه از ناصرالدین شاه قاجار راجع به مسائل مرزی خراسان

در سال ۱۲۹۹ هجری قمری مطابق ۱۸۸۱ میلادی قرارنامه‌ای بین دولت روسیه تزاری و دولت علیه ایران دربارهٔ مسائل مرزی خراسان منعقد گردید. در این هنگام میرزا سعیدخان انصاری «مؤتمن الملک» عهده‌دار وزارت امور خارجهٔ ایران بود. این قرارنامه در باب تعیین حدود شرق بحر خزر در تهران در ۹ دسامبر مطابق ۲۲ محرم ۱۲۹۹ منعقد و تصدیق‌نامه‌جات در ۲۳ فوریه ۱۸۸۲ مبادله گردید. فهرست مندرجات این قرارنامه به قرار زیر است:

- ۱ - فصل اول - خط سرحد بین الدولتین در طرف شرق بحر خزر
- ۲ - فصل دوم - تعیین کمیسر به جهت ترسیم خط سرحد و نصب علامات
- ۳ - فصل سوم - شرایطی که به قلعه‌جات کرمان و قفقلاب راجع است
- ۴ - فصل چهارم - تعهدات دولت علیه راجع به رود فیروزه و بعضی رود و انهار که ایالت ماوراء بحر خزر را مشروب می‌کند
- ۵ - فصل پنجم - در باب احداث راه عرابه رو ما بین خراسان و ایالت ماوراء بحر خزر.
- ۶ - فصل ششم - تعهد دولتین ایران و روس در باب تراکمه و منع اسلحه
- ۷ - فصل هفتم - در باب مأمورین روس در سرحد ایران و امور راجعه به مشارالیه‌م
- ۸ - فصل هشتم - ابقای عهدنامه‌جات و قرارنامه‌های سابقه
- ۹ - فصل نهم - تصدیق قرارنامه

این قرارنامه بصورت زیر منعقد گردیده است: بسم...

چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور گل ممالک روسیه لازم دیدند که در شرق بحر خزر سرحد ممالک خود را از روی دقت معین کرده موجبات آسودگی و امنیت آنها را فراهم نمایند چنین صلاح دیدند که برای حصول این مقصود قراردادی منعقد دارند لهذا وزرای مختار خود را از این قرار معین داشتند. از طرف اعلیحضرت شاهنشاه ایران میرزا سعیدخان مؤتمن الملک وزیر امور خارجه.

و از طرف اعلیحضرت امپراطور گل ممالک روسیه ایوان ذی نویف وزیر مختار و ایلچی مخصوص در دربار دولت علیه.^۱

این قرارنامه بعد از قرارداد ننگین ترکمای چای یکی از قرارنامه‌های بسیار مهمی است که درباره مسائل سرحد منطقه خراسان بین ایران و دولت روسیه تزاری منعقد گردیده است.

از دوران فتح علی شاه قاجار تا اواسط سلطنت ناصرالدین شاه قاجار بجز میرزا مسعود ایشلیقی گرمارودی که مقداری زبان فرانسه در رضائیه آموخته بود و حکم مترجمی در معاهده ترکمان چای را داشت اغلب وزرای خارجه ایران زبانندان نبودند و هر قرارنامه‌ای که با ایران امضاء میکردند به ضرر ایران بود.

پس از امضاء این قرارنامه دولت تزاری از همه طرف دولت ایران را زیر فشار می‌گذارد که خواسته‌های خود را به دولت ایران تحمیل کند در آن اوقات ناصرالدین شاه در سفر مازندران بود که میرزا سعید خان به او می‌نویسد که روسها برای ساختن راه از عشق آباد تا مشهد فشار وارد می‌کنند. دستورالعمل چه باید باشد.

ناصرالدین شاه به میرزا سعیدخان مؤتمن الملک نوشته است:

[نامه اول]

جناب وزیر خارجه

عرایض شما در سلخ شعبان در نمارستاق^۲ رسید. از تفصیل احوالات اطلاع حاصل شد. در

۱. برای آشنائی با تمام مواد این قرارنامه نگاه کنید به «مجموعه معاهدات دولت علیه ایران با دول خارجه» تألیف حسین پیرنیا مؤتمن الملک ج اول چاپ شده در سال ۱۳۲۶ هجری در مطبعه فاروس - طهران ص ۱۴۷

۲. در این هنگام ناصرالدین شاه در سفر مازندران بود و نامه میرزا سعیدخان انصاری، مؤتمن الملک، در سلخ شعبان در نهارستاق به او رسیده و جواب داده است.

۱۸۵

عوض یادداشتہ سارے دراصل سو دفعہ کہاں سے

عوض رسد یا کتنی کوسم بار ہا نظر ہو گیا ہو

امس بیوند و ذرا در باغ سے عدو صم ظریف

باہمان یادداشتہ سارے دراصل عدو صم ظریف

۵ عمر غنیمت آن کتاب ایچی کوٹہ سے لیا گیا

مستعلم ہو بہ بینم روس یا چو دفتر

نقلد کاغذ نوٹسٹراپ

نہج ہو در باغ سے لیا گیا

مذکورہ

ناصرالدین شاه

تولد یکشنبه ۶ صفر ۱۲۴۷ - مقتول در روز جمعه ۱۸ ذی قعدة ۱۳۱۳ قمری (۱۲۷۵ شمسی)

بعضی مطالب در روی پاکت‌ها حکم نوشته شد. ملاحظه کرده همانطور مجری دارند. و تفصیل را به عرض برسانند

عریضه که به خط خود نوشته بودید خواندم^۱ و تعجب کردم که چرا در اینجا تلگراف رکن الدوله را در فقره آمدن مأمور روسیه به مشهد و اظهار راه‌سازی از عشق آباد به مشهد اظهار نکرده بودید خیلی عجیب است که روس‌ها در هر مقام تعجیل و اصرار در امور دارند.

اولاً در فقره راه‌سازی در عهدنامه نوشته شده است که از سرحد الی قوچان و بعضی جاها برای مرادۀ تجارت به رضا و منفعت طرفین راه ساخته شود. اسم مشهد مقدس در این نیست. و این کار هم باید بعد از تعیین سرحدات و رفتن مأمورین طرفین به سرحدات...^۲ و بعد از انجام همه کارها بشود. حالا چه جای عجله است. وانگهی الی مشهد هیچ در قرارنامه نیست.

سائياً: در حقیقت به رضای طرفین و منفعت طرفین است در عهدنامه ما هنوز هیچ نفهمیده‌ایم که چه منفعتی برای ما دارد. گاه است مفید نباشد. خلاصه موافق عهد و قرارنامه و اصولاً در فقره راه‌سازی هیچ جای عجله و اصرار نیست.

سالثاً: به مشهد مقدس که هیچ و ابدأ سخنی و حرفی نیست و نباید ساخته شود. باید با

شارژ دافر روس به سختی حرف زد این کار را حالا موقوف بکنید. به رکن الدوله هم تلگراف بکنید که ابدأ در این نوع کارها مداخله نکرده جواب او این باشد که در این فقرات تا از دولت ایران حکم نشود من به هیچ کاری نمی توانم اقدام کنم. و نکنند ابدأ تا هر چه حکم از اینجا بشود او عمل کند حالا باید جواب سخت بدهد. بروند پی کارشان.

در فقرات دیگر که با مشورت نصیرالدوله و امین الدوله حرکت می کند بسیار خوب است. خدا فرموده است و شاور هم فی الامور مشورت لازم است.

بعد از ملاقات شارژ دافر روس هم آنچه شد به عرض برسانید.

روزنامه ملاقات ایلچی انگلیس را هم دیدم. او را در این فقرات به یک طوری حرف زده راه ببرید که خود را با شما بسیار محرم و یک دل بدانند. و در بعضی کارها که چندان بی پرده نشود با او مشورت کرده او را محرم و صاحب درد قرار بدهید عیب ندارد اما نه به طوری که همه چیز را بفهمد.

در فقره خود سر و آشکار آمدن مهندسین روس بسیار بسیار سخت حرف بزنید و بگوئید اگر این طور است ما همراهی نخواهیم کرد و به رکن الدوله هم اعلام بکنید آنچه با شارژ دافر روس قرار بدهد. در فقره تعیین سرحدات و رفتن مأمورین از طرفین نمی دانم چرا جواب درست و صریح نمی دهد شما البته در اینجا و در بسط اصرار بکنید.

متن نامه وزیر امور خارجه میرزا سعید خان انصاری موتمن الملک در دست نیست که روشن شود روس ها از او چه خواسته اند. از جواب ناصرالدین شاه پیداست که نامه روسها مربوط به مسائل مرزی اطراف سرخس و لطف آباد بوده است که ناصرالدین شاه نوشته است:

[نامه دوم]

جناب وزیر خارجه

تلگراف رکن الدوله را دیدم. شما یک تلگراف دیگری که صریح او دستور العمل خود را بداند فردا رمز بکنید. همینطور که شما مختار و مجاز هستید که اولاً نظم سرحدات خود را بدهید و دقیقه کوتاهی نکنید. دویم در فقره قلعه جات کلات و دره جز بخصوص لطف آباد و شیلیکان دره جز و قلعه جاتی که به هیچ وجه ترکمان در آنها مسکن و رعیتی ندارد و اصولاً دره جز و کلاتی هستند باز مثل لطف آباد در دره جز و شیلیکان و در کلات مثل لایق و ارچکان و چهچه

● محمدتقی میرزا رکن الدوله

و. هر وقت تمردی و خودسری دیدید البته تنبیه سخت کرده و نظم دولت و استقلال حکومت و سرحداری جاری و مجری سازید. اما در قلعه جاتی که در اتک، کلات، دره جز ساکنین اصلی ترکمان دارند به همان دستورالعمل که به حاجی سامخان داده شده است. با اطلاع او رفتار نمایند دستورالعمل همین است و تخلف نکنید فی ۹۹
نامه دیگری که از ناصرالدین شاه در زیر مطالعه می فرمائید از سواد آن پیداست که درباره مسائل کرمان سرخس دور میزند نامه را در زیر مطالعه فرمائید.

[نامه سوم]

جناب وزیر

عصری یادداشت شارژ دافر روسیه را در فقره کرمان دیدم. جواب روی پاکتش نوشتم. باید همانطور جواب داد. جواب را امشب بنویسد. فردا صبح انشاءالله در باغ سپه سالار مرحوم حاضر بشوید با همان یادداشت شارژ دافر و سواد عهدنامه سرحدیه که عمل بخش بخش آب کرمان آنجا نوشته شده است بیاورید ملاحظه شود بینم روسها چه حقی دارند که این طور کاغذ می نویسند البته صبح همه را در باغ سپه سالار حاضر بکنید.

نامه زیر نیز پیداست که بعد از قرارنامه ۱۲۹۹ نوشته شده. ناصرالدین شاه به کارگزاران دولت

روسیه اعتراض دارد که شما چه حقی دارید که ما را از کارها آبادانی در خاک خودمان می‌خواهید باز بدارید نامه مربوط به وضع سرخس و دخالت نمایندگان دولت روسیه تزاری است نامه را مطالعه بفرمائید

[نامه چهارم]

جناب وزیر [خارجه]

عریضه کتابچه مانند شما را دیدم. از تفصیل سئوال و جواب شما با شارژ دافر روس اطلاع حاصل شد. و دلایلی که شما گفته‌اید و دلایلی که موجود و مبرهن است به هیچ وجه حقی به دولت روس نمی‌دهد که حرف سرخس کنند را بزنند و آن فصولی هم که شما از قرارنامه بیرون‌نویس کرده‌اید هم حقی نمی‌دهد به دولت روس که در سرخس کهنه آبادی نشود. در آن شروط عمده این است که دولت ایران مداخله به کار تراکمه تکه مروی و کنار طژن نکند. ساختن آبادی در سرخس کهنه چه مداخله ایست به کار ترکمان تکه مروی یا طژن. اینکه اسم کنار طژن را برده‌اند منظور از تراکمه کنار طژن است نه مکان سرخس کهنه و اینکه شارژ دافر گفته کلامش بر این است و می‌گوید که دولت روس اصرار ندارد که این مکان‌ها ملک ایران نیست. بلکه مقصودش تنها بقای نظم و استحکام کار است و برای استحکام و برقراری نظم شما باید در خاک خودتان آبادی بکنید. یعنی چه این باید اول همین مسئله را بفهمم بعد از آن جواب صریح بدهم. شما سئوال بکنید از شارژ دافر که ساختن چهار دیواری در خاک صحیح خودمان چه دلیل به بی‌نظمی کار شما می‌شود در آن صفحات. بلکه با دوستی و موافقت نامه که ما با هم داریم هر چه سرحدات آبادتر شود باعث بر نظم عمل خواهد بود نه بی‌نظمی.

سبب و جهت و دلیل بی‌نظمی کار روس را از ساختن و آبادی سرخس کهنه می‌خواهم بفهمم که بچه دلیل آبادی خاک ما دلیل بی‌نظمی خاک روس می‌شود. پس اگر این طور است همین سرخس حالیه حاضر هم باید خراب بشود که دلیل بی‌نظمی در خاک روس خواهد بود و همچنین قلاع کلات، دره جز، و همه آبادی‌های سرحدیه باید خراب بشود

خلاصه چون همه دلیل شارژ دافر را در این نقشه می‌بینم که می‌گوید بی‌طرف بودن این محل باعث نظم و بودنش باعث بی‌نظمی است باید پرسید چرا و بچه دلیل ساختن این دیوار باعث بی‌نظمی است و نساختنش باعث نظم باید به دلیل فهمیده شود اینکه این مسئله فهمیده شد جواب آخری باید داده شود. و ما شرط و ضمانت نکرده‌ایم و در هیچ جا که باید برای منظورات. دولت روسیه از حقوق خودمان کف ید نمائیم. شروط همان است که شده است و البته تخلف نخواهد شد.

● میرزا سعیدخان وزیر امور خارجه

شما باز هم مجلسی با جناب آقا و همان‌هایی که آن دفعه بودند فوراً بکنید و این دستور را بخوانید^۱ و همین عریضه کتابچه هم که نوشته‌اید به ما او را هم برای جناب آقا بخوانید^۱ تلگراف رمز رکن‌الدوله را هم که در همین مسئله نوشته است بخوانید^۱ بعد آنچه گفتند و مصلحت شد باز هم فوراً به عرض برسانید تا معمول شود.»

پنجمین نامه را که بدنبال مطالعه میفرمائید ناصرالدین شاه به وزیر امور خارجه میرزا یحیی خان مشیرالدوله نوشته و مربوط به مسافرت بی‌اجازهٔ فین صاحب انگلیسی به کلات نادری است و روس‌ها اعتراض کرده‌اند که چرا باید فین صاحب بی‌اجازه به کلات برود نامه را مطالعه بفرمائید.

[نامهٔ پنجم]

جناب وزیر خارجه

نوشته بودید جناب وزیر مختار روسیه اظهار داشته است که فین صاحب انگلیسی به کلات رفته است. از این فقره بسیار تعجب کردم که چرا او باید به کلات برود و از آصف‌الدوله تلکرافاً

جناب وزیر اعظم
 لایحه تقبیر جناب وزیر خارجه از طرف دولت روسیه
 النفس بعدت زنه لا لزاله نفعه یا تقبیر نم ووا
 اد باب بعدت برنو رلز الفادله شرا ما لب

رد میر رفتن ادو خواسته ام در باره اذن واحد

اد و باب بعدت برنو هر وقته حمله

میرزا ناصرالدوله
 زنده در بغداد

● دستخط ناصرالدین شاه

۳۰۳

سبب و دلیل رفتن او را خواسته‌ام که بی‌اذن و اجازه ما او چرا باید به کلات برود هر وقت جواب رسید می‌دهم به اطلاع جناب وزیر مختار برسان. رفتن او به کلات به هیچ وجه مناسب و صحیح نبوده است فی ۳۰۳

علت اینکه مجموع نامه‌های فوق در یک جا جمع شده این است. تا اوائل انقلاب مشروطه ظاهراً هیچ یک از وزارت خانه‌ها یا یگانگی و مرکز نگهداری انسان نداشته‌اند. و مسئول نگهداری اسناد رئیس دوایر هر قسمتی بوده است.

میرزا نصراله خان مشیرالدوله که با القاب مصباح الملک و مشیرالملک قریب سی سال در وزارت خارجه خدمت کرده بیشتر دوران خدمت خود را رئیس شعبه ایران و روس آن وزارت خانه بوده و هر اسنادی که در رابطه روابط ایران روس به وزارت امور خارجه می‌رسیده به او میداده‌اند که نگهداری کند. به همین سبب است که هم نامه‌های میرزا سعید خان مؤتمن الملک و هم نامه میرزا یحیی خان مشیرالدوله و مجموعه اسنادی که در رابطه با دریای خزر مذاکره کرده‌اند را با هم نگهداری کرده است و امروز میتوان از آنها استفاده کرد. میرزا نصراله خان به فرزندش میرزا حسین خان پیرنیا مؤتمن الملک دستور داد که تمام قراردادهای مربوط به وزارت خارجه را تدوین و بزبان فرانسه و فارسی ساده مدون کند. هنگامی که میرزا حسن خان مشیرالدوله و برادرش حسن پیرنیا مؤتمن الملک قانون اساسی را تدوین میکردند میرزا نصراله خان به آنها گفته بود طرچی هم برای محل نگهداری این اسناد در نظر بگیرید.